

พุทธปัญญากับการบริโภคนิยมของสังคมไทยในกระแสโลกาภิวัตน์

Buddist Wisdom with the Consumerism of the Thai Society in the Globalization

กิริติ กมลประเทืองกร*

บทคัดย่อ

การบริโภคเป็นสิ่งจำเป็นและเป็นธรรมชาติของมนุษย์ จากปัจจัยสำคัญ 4 ประการ ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค และที่อยู่อาศัย วิถีของการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนที่ยึดมั่นในศาสนาจะต้องปฏิบัติตามหลักคำสอนในศาสนา เพราะเชื่อว่าทำให้เกิดความสุขทางจิตใจจากการทำความดี ไม่ได้อยู่ที่การแสวงหาทรัพย์สมบัติหรือบริโภคให้มาก แต่เมื่อสังคมได้รับอิทธิพลจากระบบทุนนิยมและการตลาดจากกระแสโลกาภิวัตน์ในด้านต่างๆ ทำให้วิถีชีวิตคนเปลี่ยนไป มีความต้องการในด้านต่างๆ เพิ่มมากขึ้น จึงกลายมาเป็นสังคมบริโภคนิยม เมื่อเกิดสังคมบริโภคนิยมเป็นเวลานานจึงเกิดปัญหาตามมาอีกเป็นนอຍ่างมาก ทั้งปัญหาทางด้านร่างกาย ด้านจิตใจ และด้านสิ่งแวดล้อม รัฐบาลจะต้องแก้ปัญหาด้วยการให้ดำเนินชีวิตตามแนวทางของเศรษฐกิจพอเพียงและหลักพุทธศาสนา ที่สอนให้มีความพอดี เพียงพอ รู้จักใช้ง่าย และเก็บออม รวมถึงการฝึกฝนจิตใจให้เข้มแข็งเพื่อไม่ให้ตกเป็นทาสของบริโภคนิยม

คำสำคัญ: พุทธปัญญา, การบริโภคนิยม, กระแสโลกาภิวัตน์

Abstract

Consumption is important for human life and it is the nature of human, four important factors; food, cloth, medicine, and housing, Of course, the lifestyle of Buddhists adhere to the religion must abide by the tenets of the religion, believe that the cause of mental pleasure from doing good deeds, not the pursuit of wealth or consumption as much, when society was influenced by

*อาจารย์ประจำหลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต คณะรัฐประศาสนศาสตร์
วิทยาลัยเทคโนโลยีสยาม

capitalism and globalization in various aspects of marketing, lifestyle of people was changed, demand in various fields is increasing, has become a society of consumerism, when a consumer society for a long time, so that another problem is very serious, both the physical and psychological environment, the government must solve the problem by providing ways of living, and economic self-sufficiency of Buddhism, the lesson to be fit enough about spending and saving, including trained mental strength not to become slaves of consumerism.

Keyword: Buddhist Wisdom, The Consumerism, The Globalization

บทนำ

การบริโภคเป็นสิ่งจำเป็นและเป็นธรรมชาติของมนุษย์ทุกคน ซึ่งในอดีตจะเป็นการบริโภคที่มาจากการผลิตด้วยมือหรือแสวงหามาเอง ไม่ว่าจะเป็นอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค หรือที่อยู่อาศัย เช่น ปลูกพืชผักต่างๆ เลี้ยงสุกร เป็ด ไก่ ปลา หรือสัตว์อื่นๆ ทำนา ทำสวนผลไม้ และอื่นๆ ที่ใช้บริโภค สามารถมีอาหารและสิ่งจำเป็นในการเลี้ยงชีวิตให้เพียงพอ มีเพียงบางส่วนที่มนุษย์จะต้องซื้อหา เช่น เครื่องมือ เครื่องใช้ และอุปกรณ์ต่างๆ รวมถึงพาหนะในการเดินทาง ซึ่งเป็นวิถีชีวิตคนไทยในระยะเวลาที่ผ่านมา

วิถีชีวิตของคนประเทศอื่นของโลกนั้น มิได้มีวิถีชีวิตที่ต่างจากคนไทยนัก ต้องการบริโภคอะไรก็ทำขึ้นหรือแสวงหามาเองเป็นส่วนใหญ่ เงินตราหรือการซื้อขายจะมีบทบาทน้อยมาก การบริโภคสิ่งที่ไม่ได้ผลิตเองนั้น ส่วนใหญ่เพิ่งเกิดกับสังคมไทยเมื่อหลายสิบปีที่ผ่านมาเนื่อง ในการบริโภคสิ่งที่คนไทยไม่ได้ผลิต แต่เกิดจากการขยายตัวของระบบทุนนิยมผ่านกลไกตลาด (Market Capitalism) จากประเทศมหาอำนาจ เกิดการซื้อขายอย่างแพร่หลายและรวดเร็ว โดยมีเงินตราเป็นสื่อกลาง ทำให้วิถีชีวิตคนไทยเปลี่ยนไป ชุมชนใดที่ระบบทุนนิยมแบบตลาดไปถึง ผู้คนจะเปลี่ยนจากผลิตเพื่อบริโภคใช้สอยเอง มาเป็นผลิตเพื่อขายแล้วนำเงินหรือกำไรที่ได้ ไปซื้อของที่อยากบริโภค หรือของใช้ที่อยากได้อีกที โดยเฉพาะในเมืองที่ไม่ใช่ชนบท จะสนใจซื้อของที่ไม่ใช่เอามาบริโภคเป็นส่วนใหญ่ เช่น เครื่องสื่อสาร บันเทิง เครื่องยนต์กลไก

การผลิตสิ่งที่ตนเองไม่ได้บริโภค แต่บริโภคสิ่งที่ตนเองไม่ได้ผลิต เรียกว่าสังคมบริโภคนิยม (Consumerism society) ในสังคมดั้งเดิม คนจะบริโภคเฉพาะสิ่งจำเป็นพื้น

ฐานของชีวิตคือ ปัจจัยสี่ อันได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค และที่อยู่อาศัย ซึ่งในบางปี บางฤดูกาลก็มีไม่เพียงพอในการบริโภค จะต้องอดออม มัธยัสถ์ เป็นคุณธรรมสำคัญที่กระทำในสังคม แต่สำหรับสังคมบริโภค ส่วนใหญ่จะบริโภคในสิ่งที่ไม่เป็นพื้นฐานจำเป็น จะบริโภคสิ่งที่ทำให้ความเพลิดเพลินสนุกสนาน สิ่งหรูหรา สิ่งฟุ่มเฟือย เช่น วิทยุ โทรทัศน์มือถือ คอมพิวเตอร์ เครื่องสำอาง เครื่องประดับ การบริโภคอาหารก็จะเพื่อความเอร็ดอร่อยให้แสดงฐานะทางสังคม หรือเพื่อสังสรรค์บันเทิง การใช้เวลาก็เปลี่ยนไปจากเดิม ที่เคยใช้เวลาในการทอผ้า สานตะกร้า เลี้ยงสัตว์ ร้องรำทำเพลง ก็เปลี่ยนไปเดินห้างสรรพสินค้า ท่องเที่ยว ดูทีวี ฟังเพลง ชมคอนเสิร์ต ในสังคมเดิมที่มีนิสัยประหยัดอดออม ก็ถูกลดความสำคัญลง กลายเป็นการอวดมั่งอวดมี ประชันขันแข่งด้วยสิ่งเสพวัตถุ การใช้จ่ายหรูหราฟุ่มเฟือยเป็นค่านิยมแพร่หลายตามแรงกระตุ้นของการโฆษณาสินค้าต่างๆ ของผู้ผลิตหรือผู้จำหน่าย ซึ่งรัฐบาลเองก็ยังมีนโยบายส่งเสริมให้ประชาชนในประเทศมีการบริโภคมากขึ้นอีกด้วย

เงินและวัตถุสิ่งของ จึงมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตอย่างมากของคนไทยในสังคมบริโภค เมื่อมองลึกลงไปทำให้พบรากเหง้าของวิถีชีวิตของคนดังกล่าว เชื่อว่าการบริโภคนิยมจะนำความสุขมาให้ ยิ่งบริโภคหรือเสพมากเท่าไร จะทำให้มีความสุขของชีวิตมากเท่านั้น ทุกคนจึงแสวงหาเงินตราและการครอบครองวัตถุที่จะเสพให้มากที่สุด ถือเป็นจุดหมายสูงสุดของทุกคนในสังคมบริโภค

ทัศนคติบริโภคนิยมดังกล่าว ไม่แพร่หลายกว้างขวางทั่วสังคมไทยในอดีต เพราะในอดีต ผู้คนส่วนใหญ่ยังได้รับอิทธิพลยึดมั่นกับศาสนา เชื่อว่าความสุขทางจิตใจ มาจากการทำความดี บำเพ็ญทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ตามคำสอนของศาสนาเป็นสำคัญ คิดว่าชาติหน้านำทรัพย์สมบัติหรือวัตถุสิ่งเสพไปไม่ได้ สิ่งเหล่านี้ไม่ยั่งยืน ให้ผลเฉพาะชาตินี้ เมื่อตายก็มีแต่บุญกุศลที่บันดาลให้มีความสุขในชาติหน้าได้ ทุกคนจึงมุ่งแต่บำเพ็ญทาน รักษาศีล เจริญภาวนาเพื่อเอาานิพพานมากกว่าแสวงหาและสะสมทรัพย์สิน

สภาพเศรษฐกิจของสังคมในอดีต ความจริงผู้คนก็ไม่ได้ให้ความสำคัญกับเงินตรา และวัตถุสิ่งเสพมาก เนื่องจากสิ่งที่จะซื้อขายในตลาดก็มีไม่มาก ส่วนใหญ่ชาวบ้านก็ผลิตได้เอง เมื่อต่อมาราคาคมนาคมสะดวกขึ้น ทำให้เศรษฐกิจแบบตลาดเข้าถึงหมู่บ้าน อุตสาหกรรมเจริญขึ้น ทำให้มีสินค้าหลากหลายมาวางขาย เป็นสินค้าที่ชาวบ้านผลิตเองไม่ได้ และถูกกระตุ้นให้เกิดความต้องการมากขึ้น เงินจึงมีความสำคัญกว่าเดิม กลายเป็นว่าถ้าอยากได้ของที่วางขายมากๆ ก็ต้องหาเงินให้มาก เงินจึงเป็นจุดหมายสำคัญของชีวิต

ค่านิยมในวัตถุนิยมจึงเกิดพร้อมกับสังคมบริโภค วัตถุนิยมในสังคมบริโภคจึงเน้น

หนัก และแสดงออกด้วยการบริโภคเป็นหลัก ถือว่าครอบครองวัตถุนั้น ยังไม่สำคัญเท่ากับบริโภคให้ผู้อื่นได้เห็น เพื่ออวดมั่งอวดมีให้เป็นที่ประจักษ์แก่คนทั่วไป การบริโภคไม่จำกัดเฉพาะสิ่งที่จับต้องได้ ยังรวมถึงการบริการ ประสบการณ์ และเสพสัญลักษณ์ต่างๆด้วย เช่น ดูหนัง ฟังเพลง ท่องเที่ยว กักบิ๋หื้อ โลโก้ หรือ บริษัทห้างร้านชื่อดัง ผู้มีฐานะการเงินดีจึงให้ความสำคัญกับสินค้ายี่ห้อแบรนด์ดัง ไม่ว่าจะมิกิรัน ก็แบกก็แสวงหามาให้ได้ จึงเรียกว่าทัศนคติบริโภคนิยมหรือลัทธิบริโภคนิยม

ปัจจุบันในสังคมเมืองและในชนบท ได้มีโรงงานอุตสาหกรรม ห้างสรรพสินค้าทั้งห้างใหญ่และเล็กได้เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว เกิดขึ้นไปพร้อมกับเส้นทางคมนาคม การสื่อสารที่ขยายไปแทบทุกจุดทุกพื้นที่ สามารถเดินทางได้รวดเร็วทั้งทางบก ทางน้ำและ อากาศ ทำให้การติดต่อสื่อสาร การขนส่งสินค้าบริโภคอุปโภคไปได้ตลอดเวลา ทั้งกลางวัน กลางคืน ร้านค้าบางแห่งก็เปิดตลอด 24 ชั่วโมง ส่งผลให้ผู้คนได้บริโภคตลอดเวลาที่ต้องการ ค่านิยมบริโภคนิยมจึงไหลบ่าไม่หยุดยั้ง เมื่อบริโภคมากปัญหาที่ตามมาก็เช่น ผู้คนจะอ้วนมากขึ้น ทานอาหารที่เจือสารเคมีที่เป็นพิษต่อสุขภาพ ทานอาหารที่ให้คุณค่าน้อย หรืออาหารต่างชาติที่ราคาจะแพงกว่าอาหารไทย ส่วนการเสพวัตถุก็เช่น จะซื้อสินค้าฟุ่มเฟือยตามค่านิยมหรือคำโฆษณามากขึ้น บางบ้านจะซื้อรถยนต์บ้านหลายคัน ซื้อเครื่องใช้ที่เกินความจำเป็น ซื้อมาบางครั้งก็เก็บไว้เฉยๆ เพราะไม่มีเวลาที่จะใช้ การบริโภคเกินเหล่านี้ มีใช้จะเกิดปัญหาเพราะต้องหาเงินหรือทำงานหนักมากขึ้น ยังส่งผลกระทบต่อปัญหาคอร์รัปชัน ลักขโมย การฉ้อโกง การขายบริการทางเพศ การทำลายทรัพยากรธรรมชาติ และอื่นๆ เพื่อให้ได้เงินทุกวิถีทางสำหรับการซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคอีกด้วย

ตั้งคำถามที่เตือนสติคนไทย จากพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ตอนหนึ่งว่า ปัญหาวิกฤตเหล่านี้ เกิดเพราะมนุษย์มีความคิด ความเชื่อ ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิต ผิดพลาดไป มองวัตถุเสพบริโภคหรือความเจริญทางเศรษฐกิจเป็นจุดหมาย แทนที่จะมองในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อหนุนในการสร้างสรรค์ชีวิตและสังคมให้เข้าถึงความดีงาม มองความสุข จบอยู่ที่การเสพบริโภควัตถุ แทนที่จะมองเห็นศักยภาพของมนุษย์ในการพัฒนาสู่ความสุขที่ประณีตยิ่งขึ้น ดำเนินการพัฒนาไปสู่วิถีชีวิตที่พึ่งพาวัตถุเสพบริโภค แทนที่จะพัฒนาให้ก้าวไปสู่ความเป็นอิสระยิ่งขึ้น จึงกลายมาเป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2540: 39)

คำจำกัดความของคำสำคัญที่เกี่ยวข้อง

พุทธิ (Buddist) หมายถึง ปัญญา ความฉลาด ที่เกิดจากความรู้ความคิดอย่างมีเหตุผล เมื่ออาศัยหลักการของพุทธะ ซึ่งหมายถึง ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน การที่ได้ศึกษาหลักธรรม เกี่ยวกับกรรมตามความเป็นจริง ตามธรรมชาติของกฎแห่งกรรมย่อมเกิดปัญญาเป็น ผู้ที่มีสติรู้ ตระหนักถึงโทษภัยและความน่ากลัวของผลลัพธ์แห่งกรรม (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 796)

ปัญญา (Wisdom) หมายถึง ความรู้ทั่ว ปรีชาหยั่งรู้เหตุผล ความรู้เข้าใจชัดเจน ความรู้เข้าใจหยั่งแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ และดำเนินการทำให้บรรลุผล ล่วงพ้นปัญหา ความรอบรู้ในกองสังขารมองเห็นความเป็นจริง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2554: 231)

โลกาภิวัตน์ (Globalization) รศ.ดร.จุลชีพ ชินวรรโณ แห่งภาควิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้ให้ความหมายขงโลกาภิวัตน์ว่า หมายถึง กระบวนการครอบคลุม เชื่อมโยงกระแสโลก ประกอบด้วย 1) ระบบทุนนิยม ซึ่งได้เคลื่อนย้ายไปตามความต้องการของตลาดและการแสวงหาผลกำไรสูงสุด 2) ข้อมูลข่าวสาร การปฏิวัติเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยี โทรคมนาคม ทำให้การติดต่อสื่อสารแพร่ขยายถึงกันทั่วโลก ได้ทันทีที่เหตุการณ์เกิดขึ้น และ 3) ค่านิยม ซึ่งถือเป็นเงาของทุน และข้อมูลที่ขยายครอบคลุมไปทั่วโลก ทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม (จุลชีพ ชินวรรโณ, 2542: 77)

บริโภคนิยม (Consumerism) คือการที่คนซื้อสินค้าที่ไม่จำเป็นเพราะการได้ซื้อสินค้าเหล่านั้นเพื่อให้ความสุข และจะเปลี่ยนไปเป็นผู้มีความกระหาย ฯลฯ ส่วนลัทธิบริโภคนิยม หมายถึง วิธีการของผู้แสวงหาความสุขและวิธีของการมีความสุขกับวัตถุภายนอก เป็นความสุขที่ต้องขึ้นกับวัตถุธรรมภายนอก อันเกิดจากตัณหาที่มาจากธรรมชาติในตัวมนุษย์ พระพุทธองค์ตรัสว่า ตัณหาไม่มีสิ้นสุด ไม่สามารถทำให้พอใจได้อย่างแท้จริง แต่จะมีเพิ่มมากขึ้น ก่อให้เกิดเป็นค่านิยมของสังคมที่มีกิเลสไม่สิ้นสุด

การเริ่มต้นของกระแสโลกาภิวัตน์มาสู่ประเทศไทย

หลังสิ้นสุดสงครามเย็น โลกได้มีการจัดระเบียบใหม่ ให้ความสำคัญกับการค้าเสรี สิ่งแวดล้อม ระบอบประชาธิปไตย สิทธิมนุษยชน กระแสโลกาภิวัตน์ ทำให้เชื่อมโยงเสมือนหมู่บ้านโลก ส่งผลให้เศรษฐกิจ สังคม การเมืองและวัฒนธรรมโลกเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตอย่างมากมาย

ระเบียบโลกใหม่ จึงเป็นความสัมพันธ์ระหว่างประเทศพัฒนาแล้วกับประเทศกำลังพัฒนา หรือประเทศร่ำรวยกับประเทศยากจนเรียกว่า ความสัมพันธ์เหนือ-ใต้ โดยถือว่าประเทศพัฒนาแล้วเป็นประเทศในซีกโลกเหนือ ประเทศกำลังพัฒนาเป็นประเทศในซีกโลกใต้ แต่ระดับการพัฒนาทางเศรษฐกิจของกลุ่มประเทศพัฒนาแล้ว กำลังพัฒนาและด้อยพัฒนาแตกต่างกันมาก นำไปสู่ประเด็นความขัดแย้งต่างๆ เช่น ประเทศยากจนต้องพึ่งพาประเทศร่ำรวย ขณะเดียวกันประเทศเหล่านี้ ส่วนใหญ่เคยตกเป็นอาณานิคมของกลุ่มประเทศพัฒนา จึงเกิดกระแสการต่อต้านอิทธิพลของกลุ่มประเทศฝ่ายเหนือที่เข้ามาอิทธิพลทางเศรษฐกิจในกลุ่มประเทศยากจน และมีอิทธิพลในการครอบงำกดดันให้กลุ่มชนชั้นนำของประเทศฝ่ายใต้ ต้องยินยอมทำตามเงื่อนไขของทางฝ่ายเหนือ เพราะเป็นฝ่ายที่มีอำนาจทุนมากกว่า (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2550: 15)

ผลกระทบด้านวัฒนธรรมการบริโภคของชาวเอเชียจากกระแสโลกาภิวัตน์

กระแสโลกาภิวัตน์มีทั้งสิ่งดีและไม่ดีปะปนกัน ซึ่งอาจสร้างปัญหาหรือสร้างโอกาสให้แต่ละประเทศได้ หากพิจารณาผลดี จะเห็นว่า เกิดความร่วมมือระหว่างประเทศต่างๆ ทางเศรษฐกิจ เช่น การจัดตั้งองค์การการค้าโลกเพื่อช่วยสร้างเสถียรภาพและความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจ ส่วนกระแสประชาธิปไตย สิทธิมนุษยชน สิ่งแวดล้อม วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี จะช่วยเสริมสร้างสันติภาพ ความเสมอภาค คุณภาพ และความเจริญก้าวหน้าของมวลมนุษยชาติและของโลกตามลำดับ ขณะเดียวกัน ผลเสียของโลกาภิวัตน์ก็มี เช่น การแข่งขันกันอย่างรุนแรงเพื่อชิงความได้เปรียบทางเศรษฐกิจ ซึ่งอาจก่อผลเป็นความบาดหมางระหว่างประเทศ เกิดปัญหาเผ่าพันธุ์นิยม ปัญหาความไร้ความทางวัฒนธรรม นอกจากนี้ กระแสวัฒนธรรมและข่าวสารข้อมูลที่ขาดการกลั่นกรองไหลผ่านสื่อในรูปแบบต่างๆ เช่น ธุรกิจบันเทิง โฆษณา ก่อให้เกิดวัตถุนิยม บริโภคนิยม และความฟุ้งเฟ้อต่างๆ รวมไปถึงการครอบงำทางวัฒนธรรม เพราะฉะนั้น โลกาภิวัตน์ในปัจจุบัน จึงพยายามจะเปลี่ยนวัฒนธรรมให้เป็นสินค้า หมายถึงเปลี่ยนคุณค่าทางจิตใจให้กลายเป็นสินค้าให้กลายเป็นสิ่งที่ครอบงำตัวคนได้หมดจนแทบจะไม่เห็นคุณค่าของความเป็นมนุษย์หลงเหลืออยู่เลย (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2554: 4)

นับแต่โลกตะวันตกเรืองอำนาจในยุคฟื้นฟูศิลปวิทยา (Renaissance) หรือยุคที่เกิดการปฏิวัติอุตสาหกรรมขึ้นนั้น ชาวตะวันตกก็ถือว่าตนมีความยิ่งใหญ่ มีอารยธรรมเหนือกว่าชาวโลกทั้งหมด เพราะถือว่าวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นดังเวทมนต์อันศักดิ์สิทธิ์ที่สามารถบันดาลให้เกิดการขยายอำนาจของตนออกไป ทั้งเป็นตัวกำหนดความวิเศษมหัศจรรย์

ของผู้ที่คิดค้น และเป็นเจ้าของวิทยาการดังกล่าว โดยอาศัยการค้าและการเมืองเป็นปัจจัย จนเกิดเป็นลัทธิทุนนิยมและจักรวรรดินิยมอย่างแพร่หลายไปทั่ว แม้ชาวโลกตะวันออกโดยเฉพาะชาวเอเชียที่เคยฝืนกระแสอารยธรรมตะวันตกมาก่อน ด้วยเห็นว่าวัฒนธรรมของตนมีความลุ่มลึกกว่า แต่ต่อมาก็ค่อยๆ ยอมตาม จนถึงกับเลื่อมใสศรัทธาแนวความคิด และความเป็นอยู่ของโลกตะวันตกไป โดยเฉพาะด้านการบริการและด้านวัตถุ

เมื่อชาวตะวันตกตั้งตัวเป็นนายเหนือชาวเอเชีย ชนชั้นปกครองก็ยอมดูถูกวัฒนธรรมพื้นเมืองและคนพื้นเมืองของตนอย่างไม่ต้องสงสัย มีคนไม่น้อยที่เริ่มกลับมาศึกษาและเห็นคุณค่าทางคุณธรรมชาวเอเชีย คนเหล่านี้บางคนได้กลายมาเป็นนักปราชญ์ชั้นนำในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ดังมีคำกล่าวของศาสตราจารย์คาร์ล ยุง ที่กล่าวไว้ว่ากึ่งศตวรรษมาแล้วว่า ตะวันตกขณะตะวันออกได้โดยทางแสนยานุภาพและกลไกทางวัตถุ หากตะวันออกที่ตกอยู่ใต้การปกครองของตะวันตกนั่นเอง สามารถแผ่คุณธรรมและศาสนธรรมคืบลานเข้าทางหลังบ้านก็จักมีอิทธิพลเหนือชาวตะวันตกได้ในที่สุด (ปริตจ๊อฟ คาปรั้า, 2539: 16)

ปัญหาที่สังคมไทยได้รับจากกระแสโลกาภิวัตน์

สังคมไทยเป็นสังคมแบบเปิด กระแสโลกาภิวัตน์จึงมีอิทธิพลต่อสังคมไทยในทุกด้าน กล่าวคือ ด้านการเมืองการปกครองเป็นไปตามแนวคิดและหลักการในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งมีอิทธิพลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของคนทั่วไป ด้านเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารที่ทันสมัยได้ก่อให้เกิดการแพร่กระจายหรือการข้ามพรมแดนประเทศได้อย่างไร้พรมแดน ด้านเศรษฐกิจและการเงิน เป็นระบบเศรษฐกิจและการค้าแบบทุนนิยมและบริโภคนิยม ส่วนวัฒนธรรมนั้นได้เกิดการไหลบ่าของวัฒนธรรมตะวันตกไปยังวัฒนธรรมอื่นๆ ทั่วโลก ส่งผลให้ สังคมไทยต้องประสบกับปัญหาจากกระแสโลกาภิวัตน์ ซึ่งในตัวของโลกาภิวัตน์เองมิใช่ปัญหา แต่กระแสโลกาภิวัตน์ที่ครอบคลุมไปทั่วโลกอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง เป็นเงื่อนไขของปัญหาต่างๆ นานับประการที่ส่งผลให้สังคมไทยกลายเป็นสังคมใหม่ที่ก่อให้เกิดปัญหาในลักษณะต่างๆ (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2549: 316) ตัวอย่าง เช่น วิกฤตการณ์การเงินที่เกิดขึ้นในประเทศไทยในปี พ.ศ.2540 ส่งผลกระทบไปถึงวิกฤตการณ์การเงินในประเทศอื่นๆ ทั้งในและนอกภูมิภาคด้วย คือ เกาหลีใต้ อินโดนีเซีย มาเลเซีย ฟิลิปปินส์ ฮองกง ฯลฯ ไกลไปถึงรัสเซีย บราซิล ตุรกี ฯลฯ วิกฤตการณ์การเงินในประเทศไทย ได้แปรสภาพไปเป็นวิกฤตการณ์เศรษฐกิจ (Economic Crisis) แม้ประเทศไทยจะมีขนาดเล็ก ก็สามารถส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจโลกได้เช่นกัน (Kriengsak Chareonwongsak, 2003: 2-4)

ในปัจจุบันสังคมไทยให้ความสำคัญกับความเจริญทางด้านเศรษฐกิจมาก จนทำให้เกิดช่องว่างระหว่างคนร่ำรวยและคนยากจนยิ่งขึ้น เนื่องจากคนร่ำรวยมีช่องทางและโอกาสเข้าไปครอบครองทรัพยากรได้โดยง่ายเพราะมีอำนาจทุน ทรัพยากรจึงถูกนำมาใช้อย่างฟุ่มเฟือยเพื่อสนองความต้องการในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมอุตสาหกรรม และแนวคิดแบบบริโภคนิยมต่อไป (พระมหานครินทร์ แก้วโชติรุ่ง, 2548: 137)

ผลกระทบจากการบริโภคนิยมในระดับบุคคล และส่วนรวม

พระไพศาล วิสาโล เจ้าอาวาสวัดป่าสุคะโต อำเภอแก้งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ ได้วิเคราะห์ให้เห็นถึงผลเสียของการบริโภคนิยมไว้ ดังนี้

1. สุขภาพเสื่อมโทรม โดยสังคมไทยนับวันจะมีแต่ผู้เป็นโรคอ้วน ซึ่งในทุก 3 คน จะมีคนอ้วนลงพุง 1 คน เด็กเล็กก็เป็นมากขึ้น คนไทยจึงเป็นโรคความดันโลหิตสูง ไขมันในเลือดสูง โรคเบาหวาน และโรคหลอดเลือดตีบตันมากขึ้น

2. สิ่งแวดล้อมถูกทำลาย โดยธรรมชาติจะถูกทำลายจากการผลิต เช่น ทำลายป่า ขยะที่เกิดจากบริโภคจะก่อมลพิษแก่น้ำ อากาศ และแผ่นดิน ผลกระทบดังกล่าวเกิดในระดับท้องถิ่นและแปรปรวนในระดับท้องถิ่น และแปรปรวนในระดับโลก เช่น ปรากฏการณ์เรือนกระจก ทำให้โลกร้อน ฝนแล้ง น้ำท่วม พายุฝน

3. เกิดช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจนมากขึ้น เพราะลัทธิบริโภคนิยม ทำให้คนเห็นแก่ตัวมากขึ้น จะแสวงหาเงินเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต จึงมีแต่การเอารอดเอาเปรียบ มีใครยารวยได้สาวเอา ผู้ที่ไร้อำนาจ ไร้การศึกษาหรือโอกาส ยิ่งถูกเอาเปรียบ คนจนคนที่ถูกทอดทิ้งยิ่งเพิ่ม

4. ปัญหาสังคมเพิ่มมากขึ้น ผู้คนมีแต่ความโลภและมุ่งประโยชน์ส่วนตน ทำให้เกิดอาชญากรรม เช่น ลักขโมย ปล้นจี้ ทำร้ายกัน และมีการคอร์รัปชันกันอย่างดาษดื่นทุกวงการ ตั้งแต่ระดับท้องถิ่นถึงระดับชาติ มีการระบอบของอบายมุขอย่างมากมาย เช่น เหล้า บุหรี่ ยาเสพติด การพนัน และโสเภณี ก่อให้เกิดปัญหาหนี้สิน และความยากจน

5. ความสัมพันธ์ร้าวฉาน มีผลกระทบอย่างมากต่อความสัมพันธ์ในครอบครัว เพราะผู้คนให้ความสำคัญกับการหาเงิน ไม่มีเวลาให้ครอบครัว บางครอบครัวถึงกับหย่าร้าง หรือแยกกันอยู่ โดยเฉพาะครอบครัวที่อาศัยอยู่ในเมืองใหญ่ นอกจากนั้น ยังมีปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน มิตรสหาย ครูกับศิษย์ หมอกับคนไข้ ที่น้ำใจเลือนหายไป จะสัมพันธ์ต่อเมื่อมีผลประโยชน์ต่อกัน

6. ความทุกข์ในจิตใจเพิ่มขึ้น สังคมบริโภคนิยม แม้จะมีความบันเทิง และสนุกสนานมาก แต่ผู้คนกลับมีความเครียดและวิตกกังวลอย่างสูง ยากลายเครียด ยานอนหลับจะขายดีที่สุด ทุกคนมีแต่ความอยากก็ยิ่งกลัวว่าไม่ได้ตามความอยาก จึงต้องแข่งขันมากขึ้น เมื่อยิ่งเครียดก็ยิ่งหาวิธีแก้ปัญหาโดยบริโภคให้มากขึ้น เช่น ต้มเหล้า เทียวโสเภณี เล่นการพนัน การบริโภคเหล่านี้แก้ปัญหาได้ชั่วคราว แต่จะสร้างปัญหาใหม่เพิ่มอีก

7. ความรู้สึกว่าชีวิตว่างเปล่า ไร้คุณค่าและสับสน หลายคนพบว่ายิ่งบริโภคมาก ได้รับความสะดวกสบาย แต่ก็ไม่ได้มีความสุข ครั้งแรกคิดว่าถ้ามีเงินหรือวัตถุมากพอก็มีความสุข เมื่อได้รับเงินตามที่ต้องการก็รู้สึกว่างเปล่า ทำให้รู้สึกว่างเปล่า ไร้คุณค่า เคว้งคว้างสับสน เพราะไม่รู้ว่าทำอะไรเป็นจุดหมายของชีวิต (พระไพศาล วิสาโล, 2555)

ปัญญาทางพระพุทธศาสนาที่สมควรนำมาแก้ปัญหามหาการบริโภคนิยมในสังคมไทย

พระไพศาล วิสาโล ได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับการแก้ปัญหามหาการบริโภคนิยมด้วยการใช้ปัญญาทางพระพุทธศาสนาตอนหนึ่งว่า

ในการแก้ปัญหามหาการบริโภคนิยม ก็ต้องใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาแก้ปัญหามหาการบริโภคนิยม ก็ต้องแก้ที่การพัฒนาคน ไม่ใช่ไปแก้ที่อื่นเพราะพระพุทธศาสนามีทำที่ต่อชีวิตที่สวนทางกับบริโภคนิยม ทั้งในส่วนที่เป็นจุดมุ่งหมายและวิธีการ คือเห็นว่า ชีวิตนั้นควรมีจุดหมายเพื่ออิสรภาพของจิตใจ โดยมีความสุขที่ไม่ขึ้นกับวัตถุหากแต่เป็นความสุขที่เกิดจากมีปัญญารู้เท่าทันความเป็นจริง กล่าวคือการบริโภคนั้นจะก่อให้เกิดความสุขเรื่อยไป トラบที่ยังเป็นการบริโภคเพื่อความอยู่รอด แต่ถ้าเลยไปเป็นการบริโภคขึ้นหรรษา มั่งคั่งแล้ว ความสุขจะเริ่มลดลง ความทุกข์กังวลจะเพิ่มมากขึ้น พระพุทธศาสนาถือว่า ความสุขจากการบริโภคนั้นมีขีดจำกัด โดยมีขีดสูงสุดอยู่จุดหนึ่ง ระหว่างความสะดวกสบายกับความหรรษามั่งคั่ง จุดนี้เรียกว่า “ความพอดี” ถ้าบริโภคเกินจุดพอดีนี้ไปก็จะเริ่มสุขน้อยลง ทุกข์มากขึ้น ดังนั้น บุคคลแต่ละคนควรรู้จักจุดพอดีในการบริโภคของตน ซึ่งไม่คงที่ แปรเปลี่ยนไปตามพัฒนาการทางจิตและปัญญาของตน ยิ่งฝึกฝนพัฒนาดนมากเท่าไร ก็จะบรรลุความสุขได้ง่ายขึ้นเท่านั้น ขณะที่บริโภคนิยมเห็นว่า ความสุขนั้นมีอยู่ประเภทเดียวคือ ความสุขจากการเสพ แต่พระพุทธศาสนาเห็นว่า ยังมีความสุขอีกประเภทหนึ่งที่เกิดจากใจสงบ เป็นอิสระจากอกุศลธรรมทั้งปวง ซึ่งปุถุชนคนธรรมดาก็สามารถเข้าถึงได้เมื่อจิตสงบ ปราศจากอุปาทานทำที่ต่อชีวิตและความสุขดังกล่าว จะช่วยให้บุคคลยึดติดหรือขึ้นต่อการบริโภคน้อยลง ช่วยให้สามารถบำบัดทุกข์สร้างความสุขภายในได้อย่างแท้จริง (พระไพศาล วิสาโล, 2543: 20)

2. ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้เคยแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับคนไทยและคนในโลกที่กำลังลุ่มหลงในบริโภคนิยมบอกทางแก้ไขตอนหนึ่งว่า พวกคนทั้งหมดในโลกนี้กำลังบูชาวัตถุ หวังพึ่งวัตถุ เข้าใจว่าวัตถุจะช่วยให้ เข้าใจว่าความเจริญทางวัตถุนี้จะช่วยแก้ปัญหาเหล่านี้ทั้งหมดได้ ก็เลยสนใจ กันแต่เรื่องวัตถุ ไม่มาสนใจเรื่องทางจิตใจ พอไปเล่นกันกับวัตถุ ไปเกี่ยวข้องกับวัตถุ ความเอร็ดอร่อยสนุกสนานเพลิดเพลินของวัตถุ มันก็จูงใจจิตใจจิตใจของคนเหล่านั้นไว้ให้เป็นทาส เป็นทาสของวัตถุบูชาวัตถุ เชื่อและหวังว่าจะแก้ปัญหาต่างๆ ได้ด้วยเรื่องทางวัตถุ เช่นที่กำลังเชื่อว่าเราจะทำความเจริญทางวัตถุ แล้วจะแก้ปัญหาต่างๆ ให้หมดได้ เป็นผู้ฝากเนื้อฝากตัวไว้กับเรื่องทางวัตถุถึงขนาดนี้ เรียกว่าพวกบูชาวัตถุ ไม่มองเห็นว่าความสำคัญนั้นมันอยู่ที่เรื่องของจิตใจ (พุทธทาสภิกขุ, 2531: 14)

ท่านพุทธทาสภิกขุได้กล่าวถึงการบริโภคนิยมที่มีผลต่อการทำลายธรรมชาติตั้งนี้ ธรรมชาติต้องการให้ทุกคนเอาแต่ที่จำเป็น แต่ที่นี้มนุษย์ไม่เชื่อฟังธรรมชาติ ก็เริ่มแข่งกัน กอบโกยส่วนเกิน ปัญหาที่เกิดเรื่อยมาจนถึงบัดนี้ อะไรๆ มันก็เป็นเรื่องเกินไปหมด ถ้าเราเอาแต่พอดีปัญหาเหล่านี้จะไม่เกิด การเบียดเบียนก็จะไม่เกิด การเอาเปรียบกันก็จะไม่มี (พุทธทาสภิกขุ, 2538: 32)

3. ปัญญาที่เป็นหลักธรรมในพระไตรปิฎกของพระพุทธศาสนา ที่สมควรนำมาแก้ปัญหาคารบริโภคนิยมมีดังนี้

3.1 อปัสเสนธรรม หมายถึง คุณเครื่องอาศัยสำคัญยิ่งต่อการดำเนินชีวิต พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอุปมาว่า อปัสเสนธรรมนี้ เป็นดั่งพนักพิงที่ช่วยในการประคองประคองหรือพยุงชีวิต มิให้ล้มเหลว แต่ให้มีความมั่นคงถูกต้องตามคลองธรรม เป็นลักษณะวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ คือ คิดถุวิธี มีเส้นทาง เป็นไปตามเหตุผลและเร้ากุศล (พระไตรปิฎกภาษาบาลี, 2500: 1-3) การสอนให้ใช้ประโยชน์จากปัจจัย 4 คือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ด้วยการมีสติสัมปชัญญะ เป็นไปเพื่อยังชีวิตให้อยู่ได้ พร้อมทั้งกายและจิต จะไม่เป็นอุปสรรคขัดขวางการปฏิบัติตามคลองธรรมนั่นเอง

และนอกจากนี้ ยังได้แสดงหลักการบริโภคไว้อีก 8 ประการ คือ 1) ไม่ใช่เพื่อเล่น 2) ไม่ใช่เพื่อความมัวเมา 3) ไม่ใช่เพื่อการประดับ 4) ไม่ใช่เพื่อการตกแต่ง 5) เพื่อให้กายนี้ดำรงอยู่ได้ 6) เพื่อให้ชีวิตอินทรีย์เป็นไป 7) เพื่อบำบัดความทิว และ 8) เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย, 2534: 13)

3.2 ความสันโดษ หมายถึง ความพอใจและยินดีในปัจจัย 4 คือ ผ้านุ่งห่ม อาหาร ที่นอนที่นั้ง และยา ตามมีตามได้ ยินดีในของของตน การมีความสุขความพอใจด้วยเครื่อง

เลี้ยงชีพที่หามาได้ด้วยความเพียรพยายามอันชอบธรรมของตน ไม่โลภ ไม่ริษยา และมีความสันโดษ ไม่ได้หมายถึงสิ่งที่ทำให้ทอดทิ้งหรือเป็นเครื่องถ่วงความเจริญ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2554: 429)

3.3 โภควิภาค 4 คือ ให้บริหารทรัพย์ที่หามาได้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยให้แบ่งทรัพย์เป็น 4 ส่วน ได้แก่ 1) ส่วนที่หนึ่ง สำหรับใช้สอยเลี้ยงชีวิตและครอบครัว 2) ส่วนที่สอง ใช้สำหรับประกอบธุรกิจการงานเพื่อให้ทรัพย์ที่มีได้เพิ่มขึ้น 3) ส่วนที่สาม เก็บไว้สำหรับใช้คุ้มครองป้องกันตนยามมีภัย เช่น ยามเจ็บไข้ ประสบภัยต่างๆ และ 4) ส่วนที่สี่ ช่วยสงเคราะห์ญาติที่ประสบปัญหาและไว้ทำบุญการกุศล เป็นการสร้างอริยทรัพย์ในภพชาติหน้า การใช้ทรัพย์ในส่วนที่สี่นี้จะช่วยในการผูกมิตรไว้ได้อีกด้วย (พระไตรปิฎกภาษาบาลี, 2500: 163-164)

บทสรุป

สังคมไทยในกระแสโลกาภิวัตน์ของการบริโภคนิยม ที่ผู้คนนับถือการบริโภคและเงินตราเป็นที่พึงสูงสุด หวังที่จะนำความสุขมาให้ชีวิตนั้น ถ้าจะเปรียบเทียบกับศาสนาพุทธหรือศาสนาอื่น การบริโภคนิยมก็เหมือนลัทธิหรือศาสนาหนึ่ง ที่ผู้คนในประเทศไทยและประเทศทั่วโลกนับถือมากที่สุด ลัทธิหรือศาสนาบริโภคนิยมนี้สามารถแพร่หลายไปทั่วโลก โดยผ่านสัญญาณทีวี อินเทอร์เน็ตและสัญญาณดาวเทียม ผู้คนสามารถรู้จักสัญลักษณ์ของแบรนด์สินค้าต่างๆ หรือรูปร่างห่อแมคโดนัลด์ หรือ เคเอฟซี ฯลฯ มากกว่าสัญลักษณ์ของศาสนาต่างๆ เสียอีก คู่แข่งที่หนักแล้ว และจะทำให้ศาสนาพุทธสูญไปจากโลกนี้ได้เร็วที่สุด ไม่ใช่มาจากศาสนาอื่น แต่มาจากศาสนาบริโภคนิยมนี้เอง

บริโภคนิยมก็มีข้อดีอยู่บ้าง แต่มีโทษมากมาย ยิ่งแพร่หลายก็ยิ่งบั่นทอนชีวิตสังคมและธรรมชาติ เป็นอันตรายต่อสุขภาพของคนอย่างเห็นได้ชัด ทำลายสิ่งแวดล้อม ให้โลกร้อนขึ้น เกิดแผ่นดินไหว น้ำท่วมมากขึ้น สร้างความทุกข์แก่จิตใจ ผู้คนมีแต่เครื่องเครียดหวาดกลัว กำลังนำโลกไปสู่วิกฤต การรู้เท่าทันบริโภคนิยม รู้ว่ามีข้อเสียมากกว่าข้อดี จึงจำเป็นสำหรับผู้หวังความเจริญและความสุขของชีวิต โดยเฉพาะคนไทยต้องไม่ลืมผลกระทบของการบริโภคนิยม เมื่อสิบกว่าปีที่แล้วที่ทำให้ไทยประสบภาวะฟองสบู่แตกเกิดวิกฤตต้มยำกุ้ง ที่แทบทำให้ไทยต้องพังพินาศ ให้เห็นว่าผลเสียของการบริโภคจนเกินตัว และหลงระเหิงกับวัตถุนิยม ก่อผลเสียต่อประเทศเพียงใด อีกสามสิบปีโลกจะมีประชากรเพิ่มถึงประมาณเก้าพันล้านคน จะเกิดปัญหาจากบริโภคนิยมเพิ่มอีกเท่าใด ดังนั้นทุกคนจึงควรยึดหลักการดำเนินชีวิตตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว นำหลักธรรมตามคำสอนในพระพุทธศาสนา มาฝึกฝนจิตใจและพฤติกรรมเพื่อเป็นภูมิคุ้มกัน สร้างและส่งเสริมชุมชนแวดล้อมให้เข้มแข็งเกื้อกูล ฟื้นฟูและพัฒนาพุทธศาสนาให้เจริญเข้มแข็ง เพื่อนำพาผู้คนให้เป็นอิสระจากลัทธิบริโภคนิยม และร่วมมือกับองค์กรอื่นด้วยความสามัคคี เพื่อวัตถุประสงค์เดียวกันนี้ ประเทศไทยก็จะพ้นวิกฤตจากลัทธิบริโภคนิยม และอยู่ด้วยความสุขกายและใจในที่สุด

เอกสารอ้างอิง

จุลชีพ ชินวรรณโณ. (2542). *รอยต่อระหว่างศตวรรษกระแสโลกกับการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมระหว่างประเทศ*. รัฐศาสตร์สาร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปีที่ 21 ฉบับที่ 1. หน้า 77.

พุทธทาสภิกขุ. (2531). *สันติภาพของโลก*. สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ.

_____. (2538). *ธัมมิกสังคมนิยม*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สยามประเทศ.

พินดา อังจันทร์เพ็ญ. (2548). *พุทธศาสนากับโลกธุรกิจ : การใช้หลักพุทธธรรมในการทำธุรกิจ*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: พระพุทธศาสนาของธรรมสภา.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2540). *ไอทีภายใต้วัฒนธรรมแห่งปัญญา*.

พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.

พระมหานครินทร์ แก้วโชติรุ่ง. (2548). *สันติภาพตามแนวคิดของท่านพุทธทาสภิกขุ : ความหมายและการประยุกต์ใช้ในโลกปัจจุบัน*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2554). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*. พิมพ์ครั้งที่ 17. กรุงเทพฯ: พระพุทธศาสนาของธรรมสภา.

พระไพศาล วิสาโล. (2543). *พุทธศาสนากับทางเลือกในยุคบริโภคนิยม*.

เสขิยธรรม. ปีที่ 10 ฉบับที่ 46 หน้า 20.

พริตจ็อล์ฟ คาปรั้า. (2539). *จุดเปลี่ยนแห่งคริสต์ศตวรรษ เล่ม 1*. (พระประชา ปสนนธมโม และคณะ) พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกลบอลคิมทอง.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณ 2500*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2534). *พระไตรปิฎกภาษาไทย พร้อมอรรถกถาแปล ๙๑ เล่ม*. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. (2550). *ไทยกับสังคมโลก หน่วยที่ 1 - 7*.

พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: อรุณการพิมพ์.

_____. (2550). *ไทยกับสังคมโลก หน่วยที่ 8 - 15*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: อรุณการพิมพ์.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2544). *โลกาภิวัตน์กับวัฒนธรรมไทยในท้องถิ่นพัฒนากับโลกาภิวัตน์ วิกฤตโลก วิกฤตไทย อะไรคือทางรอด*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.

Kriengsak, Chareonwongsak. (2003). *Insights into Thailand's Post – Crisis Economy*. Bangkok: Success Media.